

MAŽAI ŽINOMAS KLAIPĖDOS IR APYLINKIŲ PIEŠINYS 1586 M. JŪRLAPYJE

Edvinas Ubis

Klaipėdos universitetas; Lietuvos jūrų muziejus

XVI amžius žymi transformacijų laikotarpį įvairiausiose Europos gyvenimo sferose. Nauji vėjai papūtė ir laivybos kartografijoje. Jūrlapių sudarymas ir informacijos tikslumas juose tapo ypač svarbus besiplėtojančiai laivybai Baltijos jūros regione. Ypatingą vaidmenį šioje srityje pradėjo vaidinti Nyderlandų kartografai ir jūrininkai, kurių interesų laukas aprėpė ne tik Šiaurės jūrą, kelius į Viduržemio jūros regioną, bet ir į Baltijos regioną, į kurį jų noras plėsti savo jūrinius bei prekybinius tinklus vis didėjo.

Būtent šiame istoriniame kontekste reikia vertinti čia pristatomą šaltinį – „Jūrinių miestų ir įsimintinesnių uostų [...] iliustruotą rinkinį“, kurio originalus pavadinimas prancūzų kalba skamba: *Recueil et pourtraict d'aulcunes villes maritimes et plus memorables ports et leurs advenves et marcques servant a la navigation en la mer oceane*¹. Tai neišleista 1586 m. datuojama locija (*rutter*), kuri vaizduoja jūros kelius nuo Baltijos rytinių krantų iki Prancūzijos šiaurės vakarų pakrantės, nuo Talino iki La Rošelės. Ant rankraščio, kuris saugomas Ispanijos nacionalinėje bibliotekoje, nugarėlės yra užrašas ispanų kalba *Costas del Mar del Nortee M. S.* Ši žyma, matyt, jau padaryta Ispanijoje, nurodant čia pateikiamų piešinių turinį – Šiaurės jūros krantus, kurie šiuo atveju apima Baltijos ir Šiaurės jūrų bei dalies Atlanto vandenyno krantus.

Nors rankraštyje pavaizduoti ir dabartinės Lietuvos krantai, į su Lietuvos istorine kartografija susijusią literatūrą jis iki šiol nepateko, nepaisant to, kad rankraštis dar 1991 m. buvo pristatytas Tarptautinės kartografijos istorijos draugijos leidžiamame žurnale paskelbtame Utrechto universiteto profesoriaus Güntherio Schilderio straipsnyje². Taip greičiausiai atsitiko dėl to, kad lituanistikos tyrimai nedažnai susiję su Nyderlandų istoriografija. Vis dėlto Europos bibliotekose ir muziejuose vykstantis skaitmeninimo ir viešinimo procesas dar gali atverti ne vieną nežinomą šaltinį, padėsiantį iliustruoti įvairius Lietuvos istorijos puslapius.

¹ Recueil et pourtraict d'aulcunes villes maritimes et plus memorables ports et leurs advenves et marcques servant a la navigation en la mer oceane, 1586. *Biblioteca Nacional de España* (Ispanijos nacionalinė biblioteka, Madridas), RES/237 (1000347940) [interaktyvus], [žiūrėta 2020-05-06]. Prieitis per internetą: <<http://bdh-rd.bne.es/viewer.vm?lang=en&id=0000135241&page=1>>.

² SCHILDER, Günther. A Dutch Manuscript Rutter: an Unique Portrait of the European Coasts in the Late Sixteenth Century. *Imago Mundi: The International Journal for the History of Cartography*, 1991, vol. 43, pp. 59–71.

1586 m. jūros kelių rankraštis ir jo sukūrimo kontekstas

Intensyvėjant laivybai ir didėjant pagalbinių navigacijos įrankių poreikiui, jau nuo XVI a. pradžios pradėtos rengti ir leisti profesionalios locijos. Vis dėlto jos buvo skirtos Šiaurės jūros regionui ir keliui iš jo į Viduržemio jūros šalis. Baltijos jūra į dėmesio centrą pateko XVI a. antrojoje pusėje. Žinomiausiu kartografu ir laivybai aktualios informacijos pateikėju tapo Lucas Janszoonas Waghenaeris (Vagenaris), kuris savo locijas pirmą kartą publikavo 1579–1580 m.³ Tad po L. J. Waghenaerio darbų čia pristatoma locija yra antroji, skirta laivybos Baltijos jūros rytinėje dalyje informacijai pateikti.

192

Rankraštį sudaro 101 puslapis, kuriame yra 24 dvigubi puslapiai su jūrlapiais. Jie su- numeruoti skaičiais 1–24 ir piešti ranka tušu. Puslapių matmenys yra 25,8×28,3 cm. Kadangi piešiniai sudaryti iš dviejų puslapių, tai jūrlapių matmenys – 25,8×56,6 cm. Lapų kita pusė tuščia, tik įrašyta numeracija. Antraštiniame lape įvairiais simboliais puoštame rėmelyje vaizduojamas Neptūnas ant jūros žvėries, o po rėmeliu įrašytas pavadinimas prancūzų kalba.

Jūrlapiuose tekstas pateikiamas tik olandų kalba. Tuo remiantis šis dokumentas priskiriamas Nyderlandų kartografų darbams. Tiksliai nežinoma, kas yra šio kūrinio autorius. G. Schilderis spėjo, kad tai galėtų būti žinomas XVI a. Nyderlandų navigacijos žinovas ir kartografas Aelbertas Hendrickszoonas Haeyenas (apie 1550 – apie 1613)⁴, bet kol kas tai lieka spėjimu.

Klaipėda ir jos apylinkės 1586 m. locijoje

Iš 24 nežinomo kartografo rankraščio lapų, skirtų jūrų keliui ir pagrindiniams orientyrams pavaizduoti, Klaipėda vaizduojama dviejuose pieštiniuose jūrlapiuose – penktajame ir šeštajame lapuose. Jie išdėlioti tokia tvarka: 1) nuo Revelio (Talino) iki Hapsalu; 2) nuo Hapsalu iki Pernu ir Ozelio (Saremos) salos; 3) nuo Saremos salos ir Rygos įlankos iki *Lviser ort*; 4) Kuršas nuo *Lviser ort* ir Ventspilio iki *7 Berge* (7 kalvų); 5) Nuo 7 kalvų ir *Saserwick* per Liepoją iki Memelio (Klaipėdos); 6) nuo Klaipėdos per Kuršių marias iki Karaliaučiaus (Kaliningrado) ir per Aismares iki Dancigo (Gdansko). Toliau yra jūrlapiai, skirti pakrantės keliui palei kitus dabartinės Lenkijos, Vokietijos ir kitų šalių uostus iki Prancūzijos La Rošelės uosto Biskajos įlankoje.

³ SCHILDER, Günter; EGMOND, Marco, van. Maritime Cartography in the Low Countries during the Renaissance. In State contexts of Renaissance Mapping. In *The History of Cartography*. Vol. 3: *Cartography in the European Renaissance*. Part 2. Ed. David WOODWARD. Chicago, London, 2007, pp. 1384–1432, čia pp. 1389, 1392–1396.

⁴ SCHILDER, G. Op. cit., p. 70.

Taigi Klaipėda autoriui svarbi kaip a) jūros kelio nuo *Der Liba* (Liepoja) iki *Der Memel* (Klaipėda) dalis; b) jūros kelio nuo *Der Memel* iki *Coningsberge* (Karaliaučius), *Melwin* (Elbingas?) ir *Dantzick* (Gdanskas) dalis. Taip Klaipėdą rankraščio autorius vaizduoja kaip tarpinį uostą jūrų kelio tarp Rygos, Karaliaučiaus ir Dancigo atkarpose. Klaipėda vaizduojama schemiškai, t. y. piešiniu, kuriuo apipavidalinami ir kiti miestai. Tad buvusio realaus vaizdo šis piešinys neatskleidžia. Penktajame jūrlapyje yra aprašas, skirtas Klaipėdai ir jūrų keliui ties ja:

„AN DESEN BERGE DI HEM AEN TWE OPEN DOET DAER AEN KENTMEN SASERWICK ENDE HI STAET FOL BOEMEN DAER IS GOEDE REEDE VOER SCHEEPEN OP 8 ENDE 7 FAEMEN.

IN DAT GAT VANDER MEEMEL IS MAR 4 ELLE ENDE EDE EEN HALF WAAETER SOMTIES 5 ELLE MEEDE ENDE WORTSE MACHMEN WEL VANDER MEEMEL TOT KOENINGS BERGE BINNEN DOERCH WAREN.“

193

Laisvas šio aprašo vertimas skambėtų taip: „Ties šia kalva, kuri ties *Saserwick* išsiskiria į dvi ir kuri yra kupina gėlių, yra geras kelias laivams, kur gylis svyruoja tarp 8 ir 7 sieksnių [apie 12–15 m]. Memelio mariose [t. y. Kuršių mariose] gylis tesiekia 4 uolektis [apie 2,8 m], vietomis siekia ir 5 uolektis [apie 3,5 m], bet vis dėlto nuplaukti nuo Memelio [Klaipėdos] iki Karaliaučiaus galima.“ Čia pateikiama informacija yra susijusi su orientyrais ir gyliais.

Horizonte tarp Klaipėdos ir Liepojos vaizduojami 6 bažnyčių ar rotušių bokštai ir vieno pastato su bokštu siluetai. Analogiškai žemyninėje dalyje tarp Klaipėdos ir Karaliaučiaus – 10 pastatų siluetai. Kuršių mariose nurodyti gyliai atitinka dabartinius gylius nuo Juodkrantės iki Nidos. Tai rodo, kad čia surinkta informacija yra gana tiksliai ir rėmėsi surinktais duomenimis iš patyrusių jūrininkų, kurie piešiamas pakrantes pažinojo. Vis dėlto reikia atkreipti dėmesį, kad klaidų neišvengta. Tokios klaidos pavyzdys yra vietovės, vadintos Septyniomis kalvomis, lokalizavimas. Taip buvo vadinama vietovė tarp Klaipėdos ir Liepojos, o ne vietovė tarp Ventspilio ir Liepojos⁵.

⁵ Plg. žemėlapij „Beschrijunghe van Lijflant ende Courlant metten omliggenden eijlanden, als Oesel ende Dageroort, ende meer ander, onder dese costen ende landen gheleghen“ iš: WAGHENAER, Lvcas Ianzs. *Thresoor der zeevaart, inhoudende de geheele navigatie ende schip-vaert vande Oostersche, Noordtsche, Westersche ende Middellantsche Zee, met alle zee-caerten daer toe dienende...* Amstelredam, 1596. Vieną spausdinto darbo egzempliorių yra suskaitmeninusi ir atvėrusi viešai prieigai Utrechto universiteto biblioteka: Universiteitsbibliotheek Utrecht, MAG: P qu 509 (Rariora) [interaktyvus], [žiūrėta 2020-05-06]. Prieitis per internetą: <<http://dspace.library.uu.nl/handle/1874/284749>>; DE WIT, Frederik. *Regni Sueciae. Tabula Generalis, divisa in Sueciae, Gotiaequae Regna Finniae Ducatum Lapponiam, Livoniam Ingriamque et in omnes subiacentes provincias.* Amstelodami, 1688. Žr. Utrechto universiteto bibliotekos egzempliorių, [interaktyvus], [žiūrėta 2020-05-06]. Prieitis per internetą: <<http://dspace.library.uu.nl/handle/1874/367211>>.

Su laivyba susijusią informaciją papildo ties Klaipėda vaizduojami laivai. Čia nupiešti du didesni laivai su šalia esančiomis valtimis. Tačiau šie laivai nutolę nuo kranto ir prisišvartavę mariose, nes didesni laivai negalėjo švartuotis prie miesto krantinių dėl mažo gylio. Arčiau kranto vaizduojami mažesni laivai. Toks laivų vaizdavimas pasikartoja ir prie kitų miestų, tačiau prie mažesnių miestų didesni laivai nevaizduojami. Tai reiškia, kad Klaipėda, pagal kartografo turimą informaciją, pateko į tą miestų grupę (Gdansko, Karaliaučiaus, Rygos ir kt.), kurioje buvo galima vykdyti didesnių laivų aptarnavimo ir krovos darbus. Kad XVI a. pabaigoje Klaipėda vakarų europiečių akimis buvo tapusi laivybos tinklo dalimi, liudija ir čia plaukusių laivų skaičius bei vykusį jūrų laivų statybą⁶. Tad piešinio interpretacija atitinka to meto realijas.

194

Antruoju aspektu, didinančiu šio šaltinio istorinę vertę, reikėtų laikyti informaciją apie kraštovaizdį. Jūrlapių išskirtinumas kitų to meto kartografų darbų kontekste yra tas, kad krantai vaizduojami iš paukščio skrydžio perspektyvos. Tokiu būdu yra vaizduojamas ne tik pakrantės profilis, kaip pateikta L. J. Waghenario darbuose⁷, bet ir kitos kraštovaizdžio detalės. Skaitytoją tai tarsi perkelia į „3D matmenų“ vaizdinį.

Aptariant Klaipėdos apylinkes, visų pirma paminėtina Kuršių nerija. Čia jos vietoje vaizduojamos smėlio kopos ir fragmentiška augmenija padengti plotai, kas rodo, kad kartografui pateiktuose jūrininkų pasakojimuose dominavo smėlynų vaizdinys. Tiesa, reikia pripažinti, kad augmenija ir miškai vaizduojami ne detalai, o schemiškai ištiesai visoje pakrantėje nuo Liepojos iki Karaliaučiaus. Nors ir negalima atmesti, kad tai buvo laisva menininko interpretacija, tačiau labiau tikėtina, kad tam tikrų detalių vaizdavimas sietinas su jūrininkų pateikiama informacija ir jų įspūdžiais lankantis šiame krašte. Tiesa, paties kraštovaizdžio vaizdavimas yra kartotinis, ir smulkios detalės nėra perteikiamos.

Madride saugomas rankraštinis kartografinis dokumentas yra svarbus šaltinis, atskleidžiantis ne tik jūrų kelio,ėjusio per Klaipėdą, detales, bet ir perteikiantis to meto šio krašto bendrą kraštovaizdį, kurį matė įvairių miestų ir šalių jūrininkai bei pirkliai. Nors vaizdai dažnu atveju stilizuoti, schemiški, bet gana tiksliai atskleidžia kai kurias detales. Tad šis šaltinis yra vertingas ir vienas ankstyviausių Klaipėdą perteikiančių iliustratyvių šaltinių.

⁶ ŽUKAS, Julius. *Klaipėdos miesto ir regiono ekonominė istorija XIII–XVI amžiais. Ūkinė raida ikiindustrialinėje epochoje*. Klaipėda, 2015, p. 118–119.

⁷ WAGHENAER, Lucas Jansz. *Thresoor der zeevaert...*

Vietoje pabaigos

Europos archyvuose, bibliotekose ir muziejuose vykstantis skaitmeninimo ir viešinio proceso atveria vis daugiau Lietuvos istorijai aktualių šaltinių. Šioje publikacijoje plačiau pristatytas Ispanijos nacionalinėje bibliotekoje saugomas nežinomo Nyderlandų kartografo sukurtas XVI a. pabaigos jūrlapių rinkinys.

Dviejuose šio rankraščio pieštiniuose jūrlapiuose, kuriuose vaizduojamas jūrų kelias palei Kuršo ir Žemgalos kunigaikštystės krantą ir palei Prūsijos krantą, matome ir Klaipėdą. Jos vaizdavimas čia atskleidžia vaizdą iš paukščio skrydžio iš jūros pusės į to meto pakrantes ir suteikia galimybę pažinti to meto jūrininkų matytą vaizdą. Tokio pobūdžio šaltinis papildo ligšiolines žinias apie jūrų kelius iš Klaipėdos ir į ją.

Piešinys, vaizduojantis jūrų kelią nuo Saserwick iki Klaipėdos. Biblioteca Nacional de España

Piešinio fragmentas, vaizduojantis Klaipėdą ir įplauką į Kuršių marias. *Biblioteca Nacional de España*

Piešinys, vaizduojantis jūrų kelią nuo Klaipėdos iki Dancigo. *Biblioteca Nacional de España*

Piešinio fragmentas, vaizduojantis Klaipėdą, Kuršių neriją ir Kuršių marias.
Biblioteca Nacional de España

A SKETCH OF KLAIPĒDA (MEMEL) AND THE SURROUNDING AREA IN AN UNKNOWN AUTHOR'S RUTTER OF 1586

Edvinas Ubis

Summary

By digitising and publicising their exhibits, European archives, libraries and museums are opening up an increasing number of historical sources to a wider audience. This publication deals with a late 16th-century manuscript rutter (a nautical book of sailing directions), created by an unknown Dutch cartographer, and bearing the French title *Recveil et povrtraict d'avlcynes villes maritimes et plvs memorables ports et levrs advenves et marques servantes a la navigation en la mer oceane*. The manuscript is held by the National Library of Spain (Biblioteca Nacional de España) and was thoroughly described by Günter Schilder in 1991.

This presentation focuses on two charts out of 24 charts depicting coastlines from La Rochelle to Tallinn in the manuscript that depict the waterways along the shores of the Baltic Sea, the coasts of the Duchy of Courland and Semigallia and the Duchy of Prussia, in a stretch between Memel (Klaipėda) and Danzig (Gdańsk). The drawings show coastlines seen from the sea, as if from a bird's-eye view, and provide an opportunity to reflect on a view of this stretch of Baltic coast that sailors saw at the time. According to collected data on the depth of the water in the Curonian Lagoon, the author concludes that the drawings present reliable information, probably because they were created based on information provided by sailors. However, the precision of the information is apparently not absolute, as the site 7 Berge (Seven hills), shown between Liepāja and Klaipėda by later sources, was localised here between Ventspils and Liepāja.

The charts are also interesting in that they contain a drawing of the town and castle of Memel (Klaipėda) and its surroundings, which was so far not known in the historiography of Klaipėda. It is safe to assume that the 1586 drawings are some of the earliest cartographic sources representing Klaipėda and its surroundings.